

ELŐSZÓ.

Sine me liber ibis in urbem. Nélkülem megy ez a könyv abba a városba, melyet nem szüleimnek, hanem feleségemnek, kis leányomnak első csókja és egy sok munkában sok lelki nyugalmat adó életpályának megkezdése tett édes otthonommá; s melyet szeretnem és becsülnöm tanított a történetével napról napra való foglalkozás. Tizennégy éve múlt, hogy az aradi állami reáliskola történettanárává kineveztetvén, gyűjtögetni kezdtem az Arad multjára vonatkozó adatokat. Ilykép körülbelül száz cikket közölhettem az aradi lapokban s már 1880-ban egy kis vezérfonalat írtam tanítványaim számára, kiknek, mint hittem, a magyar történet tanulása közben valamivel bővebben kell foglalkozniok szülőföldjük multjával. Majd megalapítottam a lyceum kis régiségtárát, a Kölcsey-egyesület egyik fő feladatául pedig szintén a vármegye és város történetének kutatását tekintettem. Arra, hogy *Fábián* Gábor, *Török* Gábor és *Lakatos* Ottó művei helyett én írjak egy újat, még akkor sem gondoltam, midőn — már könyvének nyomtatása közben — Lakatos Ottó, a város monographusa, többször emlegette, hogy ez a feladat reám vár.

A nemes fölhevülésnek egy szép pillanatában azonban Aradvármegye, Aradváros és a Kölcsey-egyesület elhatározta, hogy megíratja monographiáját s a történelmi rész elkészítésére engemet szólított fel. Ha az irodalmat emelkedésem eszközeül tekintetem volna valaha, bizonyosan megmaradok azon általánosabb történelmi kérdések mellett, a miknek kutatása és fejtegetése több olvasóval, siker esetében pedig több hírnévvel is jár. Tudtam, hogy a felszólításban kifejezett bizalom, nagyobb alkotásokra nem hivatkozhatván, inkább szorgalmamat és buzgóságomat illette, mint tehetségeimet. S tudtam, hogy ha történtek is már érdemes kísérletek, a történetírásban mindent elül kell kezdenem, s a forrásokig visszamennem. Gondolnom kellett arra is, hogy munkámat majdan összemérék azokkal, kik ezt jobban végezték volna. Azonban úgy kívánták, hogy aradi író végezze s én nem térhettem ki e kívánság elől. 1885. jún. 24. elfogadtam a bizottság föltételeit.

Hat év alatt bejártam a vármegye egész területét, kutattam hazánk s a külföld számos levéltárában, átvizsgáltam a kiadott okleveleket, a kérdésre vonatkozó irodalmat s lekötelezettje lettem száznál több írónak, tudósnak, gyűjtőnek és érdeklődőnek, kik kimeríthetetlen türelemmel adtak fölvilágosításokat. Végtelenül csekély viszonzás, de a kegyelet jele mégis, ha azon buzgó támogatásért, melyben *Bayer* Károly eleki plébános, báró *Bánhid*y Albert földbirtokos, *Bodányi* József urad. jószágigazgató, *Czárán* Antal borosjenői főszolgabíró, *Feichtinger* János esztergomi cz. kanonok s primási könyvtárnok, *Haan* Lajos akad. tag, Békésvármegye monographusa, *Lakatos* Ottó aradi h. plébános, Aradváros monographusa, *Pesty* Frigyes, akad. tag, Krassó-Szörénymegye stb. monographusa, id. *Rajla* Péter simándi lakos, *Rómer* Flóris, akad. tag, nagyvárad kanonok, *Spilka* László aradi folyammérnök, *Szabó* Károly akad. tag, kolozsvári egyetemi tanár és könyvtárnok, *Tabajdy* Károly Aradvármegye és Aradváros főispánja egykoron részesített, hálásan emlékezem meg az elhunytakról.

Mély hálára köteleztek továbbá *Aizél* Péter, Aradvármegye és Aradváros volt főispánja, *Balás* Gábor halmágyi körjegyző, *Baltha* György borosjenei g.-kel. lelkész, *Banner* József székudvari gazdatiszt, dr. *Barabás* Samu orsz. levéltári tiszt, dr. *Bayer* József budapesti főgym. tanár, *Bittó* Károly Aradvármegye főlevéltárnoka, *Bodorovský* besztercebányai nyug. főjegyző, *Bohus* István földbirtokos, *Böhm* Miklós, urad. titkár, ifj. *Böloni* Sándor földbirtokos, *Bunyitay* Vincze, akad. tag, nagyvárad kanonok s püspöki könyvtárnok, dr. *Csánki* Dezső akad. tag, az orsz. levéltár tisztviselője, dr. *Csontos* János akad. tag, a muzeumi könyvtár segédőre, *Doby* Antal homonnai sőtiszt, *Dölle* Gyula lippai polg. isk. igazgató, *Dömöör* László aradi reálisk. tanár, *Dragán* Gyula erdész, *Fábián* László Aradvármegye és Aradváros főispánja, dr. *Fejérpataky* László, akad. tag, a nemz. muz. levéltárnoka, dr. *Fényes* Dezső aradi reálisk. tanár, *Frank* Ignác glogováczi plébános, *Földes* János aradi kir. törvényszéki bíró, dr. *Fröhlich* Róbert budapesti gymn. tanár, *Gálík* Mátyás apateleki ág. hitv. ev. lelkész, dr. *Hampel* József akad. tag, egyet. tanár, a nemz. muzeum régiségtárának igazgatója, *Haydu* Elek vadász ev. ref. lelkész, dr. *Hidegh* Kálmán aradi reálisk. tanár, *Hofbauer* László borosjenői plébános, *Homolka* József m. kir. térképíró, *Horvát* Lipót világosi plébános, *Hunyady* János szentmártoni plébános, *Falu* Vilmos borossebesi jószágigazgató, dr. *Faucsó* Benedek budapesti gymn. tanár, *Fánossy* Dömjén a Minorita-rend tarto-

mányfőnöke, özvegy *Kallós* Kálmánné úrhölgy, dr. *Kammerer* Ernő orsz. képviselő, dr. *Karácsonyi* János nagyváradi theol. tanár, dr. *Károlyi* Árpád akad. tag, a bécsi cs. és kir. áll. levéltár tisztviselője, *Keszler* József m. kir. honvédőrnagy, *Kiss* Ernő Károly tanár, dr. *Komáromy* András orsz. levéltári tisztviselő, *Kovács* Ernő fegyházi igazgató, *Krausz* Jakab világosi igazgató-tanító, *Lachnitt* Márton halmágyi urad. ügyvéd, *Lanfranco* Enea pozsonyi mérnök, *Lauko* Albert aradi reálisk. tanár, dr. *Loeher* Ferencz v. b. t. tanácsos, a müncheni kir. levéltár igazgatója, *Lóczy* Lajos akad. tag, egyetemi tanár, dr. *Mangold* Lajos budapesti reálisk. tanár, *Medgyaszay* Lajos pankotai pékmester, *Metianu* János aradi g.-kel. püspök, *Mezey* Béla bornagykereskedő, *Mogyoróssy* János Gyula monographusa, *Mózes* Mihály borossebesi jegyző, *Nagy* Imre akad. tag, kúriai bíró, *Nagy* Iván akad. tag és horpácsi földbirtokos, dr. *Nemes* Zoltán halmágyi ügyvéd, dr. *Németh* Kálmán nagybányai tanár, *Niedermayer* János glogováczi igazgató-tanító, *Ormos* Péter Aradvármegye ny. alispánja, *Orth* József szentannai plébános, *Ortvay* Tivadar akad. tag, pozsonyi akad. tanár, *Paradeyser* Lajos borossebesi főszolgabíró, *Pathy* Károly budapesti reálisk. tanár, *Pató* Károly erdőhegyi ev. ref. lelkész, dr. *Pauler* Gyula, akad. tag, az országos levéltár igazgatója, dr. *Páris* Gábor halmágyi főszolgabíró, dr. *Pertz* a nürnbergi Kreisarchiv tisztviselője, dr. *Pethő* Gyula áll. geologus, *Péchy* Imre a budapesti állományomda igazgatója, *Pontelly* István, a délmagyarországi muzeum volt titkára, dr. *Ratky* a bécsi udv. kamara levéltárnoka, *Rácz* Károly gyoroki, majd szapárfalvi ev. ref. lelkész, a zarándi egyházmegye monographusa, *Rázel* István székudvari tiszttartó, dr. *Rieder* Ottó a müncheni kir. levéltár titkára, majd a bambergi levéltár igazgatója, *Rozvány* György nagyszalontai ügyvéd, *Salacz* Gyula kir. tanácsos, Aradváros polgármestere, *Sánka* Lajos világosi nyug. főszolgabíró, *Scheidt* Miklós monyászi plébános, báró *Simonyi* Lajos vadászti földbirtokos, *Svób* Sándor csálai áll. főerdész, dr. *Szabados* József cz. kanonok, pécskai plébános, *Szathmáry* Géza pankotai plébános, *Szathmáry* Gyula, Aradvármegye alispánja, dr. *Szádeczky* Lajos akad. tag, egyetemi tanár, *Szekér* Mihály kétegyházi tiszttartó, dr. *Szendrei* János az orsz. régészeti és embertani társulat titkára, *Szentes* Károly eleki nyug. főszolgabíró, *Széll* Farkas debreczeni kir. táblai tanácselnök, *Szépfaludi* Örlössy Ferencz Mármarosvármegye levéltárnoka, *Szilágyi* Sándor akad. tag, a budapesti egyet. könyvtár

igazgatója, id. *Szinnyey* József a nemz. muzeumi hírlapkönyvtár igazgatója, *Szirmay* János buttyini plébános, *Szondy* Imre peregi ev. ref. lelkész, *Szóllóssy* Károly aradi polg. isk. igazgató, *Szűts* József f.-gyarmati ev. ref. lelkész, dr. *Tergina* Gyula csongrádmegyei kir. tanfelügyelő, dr. *Téglás* Gábor akad. tag, dévai reálisk. igazgató, dr. *Thallóczy* Lajos akad. tag, a bécsi udv. kamarai levéltár igazgatója, *Thaly* Kálmán akad. tag, orsz. képviselő, herczeg *Thurn-Taxis* Egon orsz. képviselő, *Tishti* Lajos Aradváros levéltárnoka, *Torma* Károly akad. tag, egyetemi tanár, dr. *Török* Aurél egyet. tanár, a budapesti anthropologiai muzeum igazgatója, *Török* Béla simándi földbirtokos, *Varga* Aurél székudvari g.-kel. lelkész, *Varjassy* Árpád Aradvármegye kir. tanfelügyelője, *Vela* Pál aradi g.-kath. kanonok, özv. gr. *Vécsey* Károlyné úrhölgy, *Wagner* János tanítójelölt, *Zachariás* József f.-gyarmati jegyző, *Zórád* Ferencz szentannai jegyző és *Zsifkovic* Kornél bodrogi g.-kel. apát, s mások, kik munkámban adatokkal és tanácsal gyámolítottak.

Forrásaimmel részletesen beszámolok a *jegyzetekben*. Aradvármegye története ily terjedelemben először lévén kiadva, e jegyzeteket már bírálóm s a későbbi feldolgozók iránt való tekinteteből sem mellőzhettem. Maga a szöveg azonban, ha minden sora tudományos kutatásokon alapúl is, a *művelt közönség számára* van írva s nyugodtan ügyekszik előadni azt az igazságot, mit korokról, személyekről és eseményekről megállapítanom sikerült. Csaknem mindig oklevelek, vagy más hiteles kútfők alapján írtam; azonban a feldolgozásokat sem mellőztem, mert néhány — közkelendőségnek örvendő — nézetökkel szemben igazolnom kellett saját felfogásomat. De nem a szövegben, hanem lenn, a jegyzetekben.

Előadásomban kétségtelenül sok még a tévedés, a hézag és a hiány. Több ezer adatot állítottam egybe, de mégis igen gyakran küzködtem az adatok hiánya miatt. Mindamellet, úgy hiszem, lejárta már magát az a panasz, hogy nincs elég adat az alföld történetének megírásához. Annyi bizonyosan van, hogy megalkothassuk a mult képének körvonalait.

Terjengősségről senki sem vádolhat. Nem használtam több szót, mint a mennyi bizonyos igazságok kiderítésére szükségesnek mutatkozott. A *csoportosító* rendszert követvén, itt-ott ismételten is elbeszéltem némely dolgot; evvel csak azt akartam elérni, hogy tőlem telhető módon földerítsem a közéletnek minden nyilatkozását.

A megye történetének megírásában *mintát* nem követhettem; mert

nyugodtan elfogadható mintánk maig sincs. *Olvasmányt* kellett nyujtanom a vármegye és város polgárai számára. Rajta voltam, hogy munkám — tudományos becsének koczkáztatása nélkül — valóban ilyen olvasmány legyen s hogy egy középkori vármegyéről képet adjon. Igen bajos volt ez, mert a mai Arad nagyobb részét tevő Zarándmegyének történetét is bele kellett szőnöm. S itt, a magam igazolása végett, meg kell jegyez-nem, hogy nem törődtem annyit e könyvben Zarádnak megyeiségével, mint földjével és társadalmával; mert csak ez a két utolsó növelte a mai Arad jelentőségét.

Mások a régi Arad határai, mások politikai, egyházi és társadalmi viszonyai. Az aradi olvasó aránytalanul kevés ösmeretes vonást talál e könyvben; mintha csak idegen terület történetét olvasná. A vármegye nem volt mozdulatlan, merev kőbálvány, hanem élő szervezet, s lelke az állam eszméje, mely az idők — s milyen idők! — minden viharában csüggedetlenül fenntartotta. S ezt bebizonyítva látni és ezt tudni, a nemzet *minden* részének életrealóságába vetett hitben megerősödni, — tanulmányainknak legfőbb eredményei közé tartozik. Én, a könyv írója, ezen hatás alatt állok; boldog volnék, ha a fogyatékosan elbeszélt ese-mények hasonló erővel hatnának könyvem olvasóira is.

Mesére, történetre édes anyám tanított először; a mesében is megkerestette vélem a valót s a történetben is érezte vélem a lelket. S ha mesét, vagy történetet mondott, megcsókolt utána. Ennek hevét érzem ma is mindenkor, a midőn történettel foglalkozom. S az állam-eszmének az a föltétlen híve vagyok máig, a mivé édes apám nevelt. Tudom, hogy ilyes életrajzi adalék fölemlítését könnyen arrogantiának veszik. Ez esetben nem az. Nem is a végből áll itt, hogy az eléggé ösmeretlen író egyéniségét megvilágítva, könyvét is érthetőbbé tegye. Csupán a kegyelet nyilvánulása. Ma van szüleim házasságának *övenedik* évfordulója. E könyvben teszem az emlékezet és szeretet koszorú-ját édes anyám sírjára; s e könyvben érintem édes apám kezeit a hála csókjával. És ha van e munkában valami, a mi megjelenését igazolja, senki sem fogja megróni a történetírót azért, hogy a ki rég letűnt idők alakjaival szemben kegyeletes tudott lenni, az marad azokkal szemben is, kik a történet iránt való érzéket beléoltották.

Budapest, 1891. október 10.

Márki Sándor.